Original scientific paper

Tomislav Bandin

A VÁLSÁG HAMIS KIHÍVÁSAI

Álláspontok, vitás kérdések, alternatívák

A gazdasági válság, a megbolygatott társadalmi viszonyok és mindenekelőtt az erkölcsi értékek degradálása a társadalom mélyéről egy ellentmondásos történelmi fejlődésnek, tévutaknak és vakvágányoknak, ellentétes ideológiák hordozóinak és ténykedésének a szennyvizét hozta felszínre a szocialista önigazgatás valódi értékeinek és irányvételének érvényesülése ellenében.

A válságból való kilábalás módozatainak és lehetőségeinek a pozitív és demokratikus útkeresése során ügyelnünk kell arra, hogy a fürdővízzel együtt ki ne öntsük a gyereket is, hiszen elméletünkben és társadalmi gyakorlatunkban ilyen jelenségekkel és szándékokkal is szembesülhetünk. A forradalom egyenes vonalú fejlődésének, a konfliktusmentes, idillikus szocializmusnak a dogmájától való megszabadulás, valamint az önigazgatási érdekek pluralizmusának tiszteletben tartása nemegyszer oda vezetett, hogy a szocialista önigazgatás építése során felmerült nyílt kérdések megoldása helyett visszatértünk a már idejét múlt viszonyokhoz és intézményekhez. Ismét fetisizálni kezdik az áru, a tőke és a munkaerő egyetemes piacát, a pluralista tulajdonviszonyokat, a részvénytőkét, a tőkés vállalkozást, a felhalmozás adminisztratív szabályozását stb., mint a fejlődés automatikus ösztönzőjét. A társadalmi-gazdasági ellentmondásokkal egyetemben körvonalazódnak a válság hamis kihívásai. A gazdasági válság és a különböző társadalmi ellentétek válnak a szocialista forradalommal és önigazgatással való egyértelmű szembefordulás szociális keretévé. Ez az áramlat mind elméletben, mind gyakorlatban támogatja — de csak szóban — a dolgozók önigazgatását, annak intézményes formáit, miközben alaposan korlátozni igyekszik igazi forradalmi tartalmát.

Aligha lehet vitás az a történelmi törvényszerűség, hogy a kommunista társadalom felé irányuló korai szocialista társadalmak objektíve ma-

gukon kell hogy viseljék annak a társadalomnak a jegyeit — a termelés társadalmi szervezeti formáit is —, amelyből keletkeztek, „amely tehát minden vonatkozásban, gazdaságilag, erkölcsileg, szellemileg még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyeit, melynek méhéből származik".[1] Az is törvényszerű, hogy ezek a társadalmak a társadalmi viszonyok és intézmények kialakításával megszabadulnak történelmi örökségüktől, s ez nem csupán a hagyományos termelési mód első áttörését jelenti, hanem utat nyit az új termelési mód kialakításához. Ez a történelmi folyamat vezetett el a szocialista önigazgatású társult munka rendszerének és gyakorlatának kiépítéséhez.

A társult munka rendszerének és gyakorlatának kialakítása során nagy nehézségek merülnek fel, amelyek felvetik a kérdést: Válaszút előtt áll-e a társult munkán alapuló szocialista önigazgatás továbbfejlődése? A társult munka és az alapját képező alapszervezetek megmaradnak-e a társadalmi értékorientáció stratégiai irányvételének, azaz a munka felszabadítói maradnak-e a szocializmus jelenlegi történelmi szakaszában, vagy elérkezett az ideje az átfogó, illetve a részleges változásoknak. A kérdés komolysága olyan megközelítést igényel, amely nemcsak a dogmatizmus veszélyétől mentes, hanem a konstruktivitást nélkülöző bírálattól és a válságos helyzetet a történelmi és osztályjellegű szempontok kiiktatásával, pillanatnyi impressziók alapján kiértékelő szemlélettől is. A legfontosabb kérdés tehát az, hogy vajon a társadalmi tulajdonon alapuló társult munka rendszere a szocializmus történelmi törvényszerűsége, vagy utópia az úgynevezett reális önigazgatás, pluralista tulajdonviszonyok és a válság ideológiája által forgalomba hozott egyéb kategóriák és intézmények ellenében. A kérdés így is megfogalmazható: vajon a társadalmi tulajdonon alapuló társult munka rendszere által jelentős előrehaladást értünk-e el a termelőerők és a társadalmi tudat fejlettségéhez képest, illetve ez a tény eredményezte-e többnyire, hogy gazdasági és társadalmi nehézségekre, sőt az önigazgatás visszafejlődésére került sor, különösen a termelők körében.

A felvetett kérdés időszerűvé teszi Marxnak *A tőke* első kiadásának előszavában megfogalmazott gondolatát: „Egy társadalom, még ha nyomára jött is mozgása természeti törvényének... természetes fejlődési fázisokat sem át nem ugorhat, sem rendeletileg el nem tüntethet, de megrövidítheti és enyhítheti a szülési fájdalmakat." Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon a társult munka rendszere által a tényleges társadalmi-gazdasági, kulturális és egyéb feltételeket mellőzve tegyünk-e kísérletet a szocialista önigazgatáson alapuló jugoszláv társadalom természetes fejlődési szakaszainak átugrására, vagy gyors felváltására? Amennyiben bebizonyosodik, hogy társadalmi tulajdonon alapuló társult munka rendszerünk utópia és a válság előidézője, illetve hogy ideológiai — mondhatni voluntarista — eszközökkel teszünk sikertelen kísérletet a társadalmi fejlődés természetes fejlődési szakaszainak átugrására vagy gyors felváltására, akkor választási lehetőségként módosíthatjuk a kijelölt utat, és olyan társadalmi szervezeti formát választhatunk, melyben

a termelőeszközök társadalmi tulajdonát a pluralista tulajdonjog váltja fel, a munka- és eszköztársítást a munkaerőpiac és a tőke, a társult dolgozók döntéshozatalát a gazdálkodás és döntéshozatal vállalkozói-menedzseri koncepciója, a társadalmi megállapodás és önigazgatási megegyezés, a piaci automatizmus, a szocialista önigazgatás politikai rendszerét pedig a politikai pluralizmus helyettesíti.

Bár ezeknek a kérdéseknek a megvitatása stratégiai jelentőségű a jugoszláv társadalom fejlődését, a szocialista önigazgatás sorsát illetően, tanulmányunk célkitűzései nem teszik lehetővé, hogy átfogóan foglalkozzunk velük. Ilyen megfontolások késztettek bennünket arra, hogy elemzésünk súlypontját a társult munka rendszere és az azt feltételező társadalmi tulajdon, valamint a termelőeszközök pluralista tulajdonán alapuló társadalmi termelés közötti viszonyra, különösen pedig a társultmunka-szervezetek részvénytőkéjére helyezzük.

Nem a forradalmi célokon, hanem az irányvonalon kell változtatni

Korunk, amelyben élünk és a munkásosztály történelmi céljainak, a munka felszabadításának a megvalósítására törekszünk, egyértelműen arra utal, hogy „a szocializmus megteremtése, az új világ és az új életforma kialakítása nem mehet végbe fájdalommentesen, tragikum, szenvedés és lemondás nélkül, mert ez velejárója volt minden nagy dolognak, ami az életben és a társadalomban létrejött".[2] A fájdalom, a szenvedés és a lemondás történelmi kísérőjelenségei az újért, a haladásért és a humánusabbért folytatott harcnak. Ez teszi szükségessé annak megértését, hogy a szabadabb és humánusabb élet az emberek civilizációs és nemzedéki igénye, amelyet csak a saját felszabadításukra irányuló munkájuk által valósíthatnak meg, melynek hatékonysága a szabadság fokától és emberiességétől függ. A szocialista önigazgatás fejlődése csak akkor áll a munkásosztály említett történelmi törekvéseinek a szolgálatában, ha programja a munka felszabadítására irányuló mozgalommá válik. Ezért lényeges felmérni, hogy a program milyen mértékben vált mozgalommá. Rajtunk múlik, hogy a JKSZ programjának történelmi jelentőségű megállapítását követve, miszerint „semmi sem olyan szent, hogy ne lehessen túlhaladni, és ne adhassa át a helyet a még haladóbbnak, még szabadabbnak, még emberibbnek", olyan változásokat hozzunk létre, amelyek sokoldalúan és humánusan szolgálják az ember jelenlegi és jövőbeli szükségleteit. Szintén rajtunk múlik, hogy érveléssel, forradalmi határozottsággal szálljunk szembe a forradalmi irányvételről letérőkkel és az ellenzéki erőkkel, amelyek a társadalmi értékorientáció megvalósítására tett erőfeszítéseket a legsúlyosabb helyzetben igyekeznek vakvágányra terelni. Elérkezett az ideje — s ehhez megfelelő erkölcsi erővel és forradalmi bátorsággal is rendelkezünk —, hogy a belső ellentmondások és széthúzások közepette szembenézzünk szocialista önigazgatásunk nehézségeivel, hibáival és gyengeségeivel, hogy a való-

sággal szembesülve folytassuk harcunkat szocialista önigazgatásunk jelenlegi céljainak eléréséért. Nem számíthatunk látványos változásokra, itt a jövőért kitartó harcot kell folytatni. A jövő a bátraké, akik nehéz időkben is mernek cselekedni.

Marx, a *Polgárháború Franciaországban* című munkájában rámutatott, hogy a munkásosztály nem csodát várt a párizsi kommüntől, nem valamiféle kész utópia népszavazással történő bevezetésében bízott, hanem: „Tudja, hogy amíg kivívhatja saját felszabadulását és ezzel együtt azt a magasabb formát, amely felé a jelenlegi társadalom a maga gazdasági hatóerői révén feltartóztathatatlanul tör, hosszú küzdelmeken, történelmi folyamatok egész sorozatán kell átmenni, amelyek mind a körülményeket, mind az embereket meg fogják változtatni."[3] A szocializmus jugoszláviai múltja és jelenlegi gyakorlata szemléletesen bizonyítja, hogy milyen nehéz feladat a munka felszabadítása és a többség anyagi és szellemi gazdagságának a növelése a kisebbség hatalmának, gazdagságának és fényűzésének támogatásához viszonyítva.[4]

Társadalmunk a politikai hatalomátvételt követően szinte azonmód hozzálátott ezeknek a feladatoknak a megvalósításához: a forradalmi etatizmus és a központosított bürokrácia helyébe a munkásönigazgatást helyezte. Ezzel határozott választ adott a korai szocialista társadalmak stratégiájában és gyakorlatában egyaránt felmerülő ellentmondásos kérdésre: „Vajon a munka felszabadításának folyamatára mint a kommunista társadalom elsődleges céljára, közvetlenül a politikai hatalomátvételt követően kerül-e sor, a szocializmus átmeneti időszakának társadalmi és anyagi feltételei megteremtésével egyidőben, vagy csak ennek a történelmi időszaknak a végén."[5]

Az önigazgatást a termelőerők és a termelési viszonyok fejlettsége között kifejezésre jutó ellentmondások közepette fejlesztő jugoszláv társadalom e folyamat harmadik évtizedébe lépve új történelmi korszakhoz érkezett, melyet a társult munka rendszere és annak felépítménye, a szocialista önigazgatás politikai rendszere jellemez. A szocialista önigazgatás harmadik, de különösen negyedik évtizedében végbemenő társadalmi-gazdasági folyamatok egyértelműen arra utalnak, hogy a rendszernek, s azon belül a társult munka gyakorlatának a kiépítése nem rövidlejáratú látványos változások kérdése. Ezen az úton rendkívül nehezen lehet előrehaladni, mert a történelem számára ismeretlen, s így a rendszert illetően felmerülő kételyek[6] — tévutak, gyengeségek, hibák — egyben történelmi következményei is a szocialista önigazgatású társadalom értékorientációja megvalósulásának.[7] Természetesen az elkerülhetetlen történelmi következmények aligha elegendők a hibák, gyengeségek és tévedések magyarázatára. Azt viszont határozottan ki kell mondanunk, hogy szocialista önigazgatású jugoszláv társadalmunk vállalta a történelmi jelentőségű kísérletet, és elindult a munka felszabadításának útján, hogy a szükségszerűség birodalmában hosszan és nehéz harcok árán létrehozza a szabadság birodalmát. „Ezen a téren a szabadság csak azt jelentheti, hogy a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen

szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett hogy az mint vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erő felhasználásával, az *emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb* (T. B. kiemelése) feltételek mellett hajtják végre."[8] A többségnek a többség jólétéért folytatott történelmi jelentőségű küzdelmére ilyen történelmi és osztálykörülmények közepette elsőként a szocialista önigazgatású jugoszláv társadalom vállalkozott. Nyilvánvaló, hogy aki elsőként jelöli ki a jövőbe vezető utat, merész változásokat kezdeményez az emberi méltóság történelmi megőrzése értelmében, de a tévedés kockázatával is szembetalálja magát. Egészében véve a jugoszláv társadalom sem vonhatta ki magát ez alól. Ezt tudomásul kell vennünk, de ez nem jelenti azt, hogy a történelmi vállalkozás minden lépését szükségszerűnek kell tekintenünk. Éppen ezért, mint már említettük, a belső ellentmondásoktól szabdalt jugoszláv társadalom számára ez az út nem az elérhetetlen, s valamiféle szakadék veszélyét jelenti, mint azt egyes szerzők előszeretettel hangsúlyozzák. A megtett út áttekintésére szükség van, de nem a régihez való visszatérés, az új, a merész, a haladó és az emberibb lerombolása árán. Sajnos, szemtanúi lehetünk még ez utóbbinak is.

Előrelépés helyett visszalépés

Mindazok, akik arról beszélnek, hogy a szocialista társadalmaknak, így az önigazgatáson alapuló szocialista Jugoszláviának is, a részvénytársaságok és a tőke lehetséges, sőt egyetemesnek nevezett modelljét kell választania, hisz az „a társadalmi tőke állami szervezeti formájának a tagadását jelenti"[9], illetve a pluralista tulajdonformákra kell összpontosítania, nem tesznek mást, mint előrelépés helyett visszalépnek.[10] Elemzésünk során erre igyekszünk rámutatni.[11]

A részvénytőke szószólói forradalmi jövőt jósolnak neki a szocialista önigazgatásban és szükségszerűségét hirdetve Marxnak a részvények rendszerével és a tőkés társadalom dolgozói birtokában levő szövetkezeti gyáraival kapcsolatos álláspontjáról nyilatkoznak: „A tőkés termelés legmagasabb fejlettségének ez az eredménye szükségszerű átmenet ahhoz, hogy a tőkét visszaváltoztassák a termelők tulajdonává . . ."[12], illetve: „a munkások szövetkezeti gyárai első áttörését jelentik a régi formáknak a régi formán belül . . ."[13].

Dr. Raič ezeknek a viszonylagos jelentőségű marxi megállapításoknak az alapján veti fel a kérdést: „Birtokukba vehetik-e a társadalmi újratermelés egészét az önigazgatási alapon társult dolgozók, ha a társadalmi tőke, azaz a közvetlenül társult dolgozók tőkéje, még pontosabban fogalmazva, a *részvénytőke* nem megy át birtokukba (T. B. kiemelése)?"[14] A kérdésre maga adja meg a választ: „Ezek (a részvényes termelési mód és az önigazgatáson alapuló szövetkezeti gyárak — T. B. megjegyzése) a társadalmasított tőke formái, amelyek nélkül nem lehet

megszüntetni a tőke feletti állam-tulajdonosi monopóliumot (kiemelés T. B.) és a sajátosan államszocialista formában kifejezésre jutó bérmunka feletti etatista hatalmat."[15] Miután Raič az „önigazgatáson alapuló szövetkezeti gyárak rendszerét" (a tőkés termelési módból a társulás felé való átmenet fejlettebb formáját) mint társadalmi termelési formát megtette az állam-tulajdonosi monopólium egyetlen eredményes ellenlábasának, kifejtette, hogy nálunk, az önigazgatású szocialista országépítés *jelenlegi szakaszában* ez csak a társult dolgozók részvénytársaságai által vezethető be.

A félreértések elkerülése végett most idézzük dr. Dragoje Žarkovićot, aki sokkal világosabban fogalmaz: „Miért ne lehetnének nálunk a dolgozók *társtulajdonosai* (kiemelés: T. B.) a vállalatnak, amelyben dolgoznak?"[16] Ahelyett, hogy most az említett szerzőknek a részvénytőkével, a részvényeknek a szocializmusban játszott szerepével, illetve a társadalmi szektor gazdaságában, a társult munkában érvényesülő pluralista tulajdonviszonyokkal kapcsolatos érveivel foglalkoznánk, térjünk vissza egy pillanatra Marx nézeteihez, amelyeket ugyan kiindulópontul vesznek, de nem teljességükben. Marx ugyanis a részvényesség kapcsán a következőket írja: „... de már nem elszigetelt termelők magántulajdona, hanem a társult termelők tulajdona, közvetlen társadalmi tulajdon formájában."[17] Nyilvánvaló tehát, hogy Marxnál a magántulajdonnak a társadalmivá való átalakulásáról, a társadalmi tulajdonforma minőségileg új formájáról van szó, nem pedig „közvetlenül társult egyének tőkéjéről", ahogyan Raič Marxot értelmezi, még kevésbé a munkásoknak a vállalati eszközök feletti társtulajdonosságáról (gyakorlatilag az eszközöknek a munkások mint egyének általi birtoklásáról), mint ahogyan azt dr. Žarković és más szerzők hirdetik. Egyszóval az említett elméletírók a csoporttulajdon, azaz „a társult dolgozók alapszervezeteiben dolgozó önigazgatók részvénytőkéje" mellett szállnak síkra (Raič), illetve a termelőeszközök egy részének *magántulajdonát* szorgalmazzák (Žarković, Kovač, Nikolić és mások). Ezeket az eszközöket valószínűleg a dolgozók vagy olyasvalaki vásárolná fel, aki pénzzel rendelkezik. Kitől? Az egyetlen lehetséges válasz: a társadalomtól, hisz hazánkban a szocialista önigazgatás körülményei között *nincs más birtokosa* a társadalmi tulajdonnak.

Az ilyen és ehhez hasonló nézetek képviselői bizonyára tudatában vannak, hogy aligha lehetséges szocialista önigazgatású társadalmunk három és fél évtizedes fejlesztését követően *feltámasztani a polgári társadalmat*, de a gazdasági élet és a társadalom egyes betegségeinek a gyógyítása érdekében támogatják redukált és elferdült formáit, mint az osztálytársadalom szurrogátumait.

Raič a részvénytőkével kapcsolatos nézeteit fejtegetve elmondja, hogy nálunk elsősorban az etatista erők manőverezése miatt nem alakulhatott ki, ugyanis a társadalmi tőke „az állam monopolista pénzügyi rendszerének hatáskörében maradt".[18] Bár nem mondja ki határozottan, hogy nálunk mikor kellett volna „bevezetni a szocialista önigazgatású

részvény-rendszer sajátos formáját", beszámolója alapján megállapíthatjuk, hogy erre vagy az 1974-es alkotmány meghozatalakor, vagy a társult munkáról szóló törvény 1976. évi beiktatásakor kerülhetett volna sor. Dr. Raič szerint szocialista és önigazgatáson alapuló jugoszláv társadalmunknak — ha már közvetlenül a politikai hatalomátvételt követően elmulasztotta — legalább a legújabb alkotmányreform keretében hozzá kellett volna látnia a „szocialista önigazgatású részvény-rendszer sajátos formájának" a bevezetéséhez, mert neki úgy tűnik, hogy ez felel meg legjobban az önigazgatás történelmi fejlődésvonalának. Az elmondottak és még néhány szerző véleménye alapján (a legszélsőségesebb nézeteket Bogomir Kovač, Dragan Veselinov[19] és Vladimir Grigurov képviselik) logikusnak tűnik a következtetés: *téves* volt mindaz, amit ez a társadalom tett a szocializmus fejlesztéséért, s mivel az 1974. évi alkotmányreform sem szolgálta a részvény-rendszer, a pluralista tulajdonviszonyok stb. eszméjének bevezetését, tévesnek, sőt *teljesen elhibázottnak* minősíthető a társadalom továbbépítése is. Branko Horvat szerint társadalmi tulajdonon alapuló társult munka rendszerünk merőben rossz, tragikusan elhibázott.[20] Ez a rossz, tragikusan elhibázott rendszer azért egzisztál Raič elméleti rendszerében, mert „a szocialista önigazgatású részvény-rendszer sajátos formájaként" nem biztosítéka annak, hogy az önigazgatási alapon társult dolgozók birtokukba vegyék a társadalmi újratermelés egészét.[21]

Ha nem is kérdőjelezzük meg Raič álláspontját, miszerint a társadalmi tőke, ha nem is egészében, de az állam-tulajdonosi (decentralizált) monopólium erős hatása alatt maradt,[22] felmerül a kérdés, hogyan lehet ezt a monopóliumot megfosztani a társadalmi tőkére vonatkozó hatásától és döntéshozatalától, illetve *milyen társadalmi formát öltsön ez a tőke a* termelőerők és a szocialista termelési viszonyok fejlődésének felgyorsítása érdekében. Raič ezzel kapcsolatosan az alábbiakat mondja: „Az etatizmus tényleges, tevékeny ellenpólusát a tőke társadalmasításának részvényes formája képezi, beleértve az azon alapuló önigazgatású (szövetkezeti) munkásvállalatok rendszerét."[32] Ahhoz, hogy objektíven értékelhessük álláspontját, alaposan vizsgálat alá kell vennünk, hogy mit ért a tőke társadalmasításának részvényes formáján. Raič tanulmánya szerint olyan társadalmasításról van szó, amely elvezet a dolgozóknak a társultmunka-szervezetek termelőeszközei feletti résztulajdonosságához, ugyanis az önigazgatási alapon társult dolgozók közvetlen, *individuális tulajdonviszonyának* (kiemelés: T. B.) a kialakulásáról van szó az említett tőke felett."[24] Raič szerint „a társult munka elemi szervezeti formájának elengedhetetlen intézményes kiegészítése[25] lehet az, amikor a dolgozók mint a társadalmi tulajdon tényleges szubjektumai „a részvényesek küldött-testületeit, illetve küldöttségeit (vagy tanácsait) bevonják társultmunka-szervezeteink munkástanácsaiba"[26] a közvetlen individuális tulajdonban levő tőke kezelése érdekében. Hogy nemcsak az eddigi intézmény kiegészítéséről van szó (amely önmagában véve — támogatja a redukált és elferdült formákat — a polgári

társadalom szurrogátumait), hanem a szocialista önigazgatású társult munka rendszerének társadalmi és osztálylényege megváltoztatásáról, az abból is kitűnik, hogy a részvényesek hatásköre többek között kiterjedne „a jövedelemelosztásra és a felhalmozási alap képzésére".[27] Raič szerint az igazgatási és döntéshozatali szervek *párhuzamossága* jönne létre, sőt mi több *nemcsak a munka, hanem a tőke feletti tulajdon* is alapul szolgálna a jövedelem elosztásához, beleértve a személyi jövedelemszerzést is (a részvények utáni osztalékot)?! Tehát Raič és a hasonmód vélekedő szerzők a pluralista tulajdonjog alapján szándékoznak vegyes felépítésűvé tenni a társult munkát. Ennek során Raič teljesen tévesen Marxra alapozza nézeteit. Marx ugyanis a *tőkés* termelési mód[29] legmagasabb szintjén jelentkező részvénytársaságokról beszélve a következőket hangsúlyozza: „Másrészt átmenet ahhoz, hogy az újratermelési folyamat valamennyi funkcióját, amelyek eddig még összefonódtak a tőketulajdonnal, pusztán a társult termelők funkcióivá, társadalmi funkciókká változtassák."[30] A Raič által javasolt és Nikolić által lelkesen üdvözölt részvényes tanácsoknak (és az ehhez hasonló konstrukcióknak), amelyek helyet kapnának a társultmunka-szervezetek tanácsaiban, semmi közük az iménti Marx-idézethez, mert funkciójuk valójában a tőke birtoklásához kötődik.

Éppen ezért a szocialista önigazgatáson alapuló társult munka részvénytőkéjének szorgalmazása nem más, mint példátlan „engedmény a tőkés viszonyoknak".[31]

Kardelj megsejtette, hogy majd félreértések támadnak a dolgozók holt munka alapján elszámolt személyi jövedelmének gazdasági és anyagi viszonyai kapcsán, ezért hangsúlyozottan rámutat: „Teljesen nyilvánvaló, hogy itt nem a dolgozók magántulajdonosi viszonyának a társadalmi tőkével kötött kompromisszumáról van szó."[32] A holt munka és a magántulajdonosi részvényesség közötti alapvető gazdasági különbségekre rámutatva kifejti, hogy: „a magántulajdonosi részvények lényege mások munkatöbbletének a kihasználásában, illetve eltulajdonításában van, mégpedig a befektetett tőke alapján létrejött huzamos magántulajdonosi jogok, illetve a megvásárolt munkaerő alapján. Éppen ezért a magántulajdonosi részvényesség minden formája, tehát *a társadalmi tőkén belül a tőke bárminemű magánjellegű birtoklása* (kiemelés: T. B.) társadalmunk számára elvileg elfogadhatatlan." Továbbá: „A magántulajdonosi részvényviszonyoktól eltérően a holt munka alapján létrejött jogok azonosak a dolgozók társadalmi jövedelméből való részesedésének jogával, mégpedig *a tulajdon munkája, nem pedig a magántőke birtoklása alapján* (kiemelés: T. B.) — függetlenül attól, hogy a tulajdon munkaszervezetéről van-e szó, vagy más társultmunka-szervezetről."[33]

Véleményünk szerint ezzel az idézettel egyben elvszerű választ adtunk a szocialista önigazgatás társult munkáját részvénytőkével kiegészíteni szándékozóknak.[34]

A társult munka rendszerének lényegét, előfeltételét és létalapját ké-

pező társadalmi tulajdonból kiindulva aligha érthetünk egyet Raič említett beszámolójának azzal a tételével, miszerint „A második forradalmi lépés a részvénytőkének mint tényleges társadalmi tőkének az önigazgatási alapon társult egyének ellenőrzése alatti bevezetése lesz". Tehát Raič számára nem az jelenti a forradalmi továbblépést, hogy a társult dolgozók az önigazgatási döntéshozatal, a társulás és a kapcsolatteremtés útján veszik birtokukba a termelést és a munkaeredményeket, az egész társadalmi újratermelést, hanem *a mind történelmi, mind osztályszempontból anakronizmusnak számító* részvénytőke bevezetése. Ugyanilyen téves és elfogadhatatlan a szerzőnek az az álláspontja, hogy a részvénytőke bevezetése lehetővé tenné, hogy a dolgozók túltegyék magukat a „gyári önigazgatáson", kivéve, ha azon nem érti „olyan részvénybörzék (piacok) létrehozását, amelyek rendelkezésre bocsátanák a manapság hiányzó objektív gazdasági paramétereket (a részvények árfolyamát) az önigazgató dolgozóknak a társadalmi tőke feletti tulajdonosi szerepkörének a realizálásához (?! — T. B. megjegyzése)"[35] — mint ahogyan azt Raič javasolja. Még ha az intézményes „kiegészítésnek" ezek a formái — a részvénytőke, a részvénybörze, a részvényesek tanácsai stb. — összeegyeztethetők is lennének a szocialista önigazgatás lényegével és létével, *akkor sem járulnának hozzá a dolgozóknak a gyár falai közül való kiszabadításához, hanem befalaznák őket a magánjellegű spekuláción és kizsákmányoláson alapuló fellegvárakba;* gazdasági, társadalmi és politikai — s ezáltal emberi — egzisztenciájukat egyértelműen a gyári munkára redukálva.[36]

A már említett szerzők — mindenekelőtt Raič, Žarković és Nikolić — számos okot sorolnak fel a részvénytőkének a társultmunka-szervezetekbe való bevezetésére. Žarković például a következőket mondja: „Ilyetén (a dolgozók társtulajdonosi viszonyára gondol — T. B. megjegyzése) sokkal eredményesebben kerülhetne sor az élő és a holt munka szerinti javadalmazásra, és sokkal jobban kifejezésre jutna az önigazgatásba való tevékeny bekapcsolódás iránti érdeklődés. Ilyen alapon juthat kifejezésre a munkaközösségek piaci gondolkodása és autonómiája. A gazdaságot így meg lehet szabadítani a politika gyámkodásától."[37] Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Žarković többnyire a fejlett tőkés országok mai gyakorlatából szerzi tapasztalatait, amikor a következőket javasolja: „A legfejlettebb tőkés társadalmakban így ösztönzik a dolgozókat jobb munkára, a tulajdon megőrzésére és az irányításba való bekapcsolódásra."[39] Feltételezzük, hogy minden marxista számára világos, miért tesz a nagytőke ilyen engedményeket a munkásosztálynak.

A pluralista tulajdon és a részvénytőke melletti ilyen és ehhez hasonló érvelésen túl Raič még elmondja, hogy ez radikális lehetőséget jelentene az etatizmus gazdasági felszámolásának terén, hogy a részvénytőke által lehetőség nyílna a magántőkévé alakult társadalmi tőke kamatozó tőkeként való társadalmasítására, hogy ez hozzájárulna a társadalmi tulajdon tényleges szubjektumainak tekintett dolgozók ész-

szerű beavatkozásához a bővített újratermelés szférájában, a társadalmi tőke gazdasági és politikai ügyviteli ellenőrzésének területén való érvényesüléséhez, valamint a részvények hazai és külföldi forgalmazása hozzájárulna az önigazgatáson alapuló társult munka jugoszláv gyakorlatának a tőke világpiacával való kapcsolatfelvételéhez stb.

A részvénytőke eszméjének hirdetői nem látják, hogy ezáltal a társadalmi tulajdon csoporttulajdonná aprózódna fel, ez pedig a magántulajdon, a kizsákmányolás és a politikai pluralizmus ellenőrizetlen burjánzásához vezetne. Ezért a pluralista tulajdonviszonyok, a részvénytőke bevezetésének szorgalmazása és a technokrata struktúra felé való fordulás (Kovač) mint a gazdasági hatékonyság iránti egyéni és csoportos érdeklődés anyagi alapja nem más, mint — s most megismétlem korábbi álláspontomat, amely miatt heves támadásoknak voltam kitéve[40] — *alapos félrevezetés és rászedés*, miáltal a munkásosztályt szándékoznak „megmenteni a tönkremenéstől", amit — lám! — a szocialista önigazgatás fáradságos kiépítése, a társult munka és a társadalmi tulajdon eredményez a munka felszabadítására, mint a szocializmus kiépítésének és a társadalom legfontosabb értékeinek a stratégiai kérdéseire irányulva.

Amit nem értenek a részvénytőke hívei

A részvénytőke hívei nem értik, hogy mi a lényege társult munka rendszerünknek a szocializmus és az önigazgatás jelenlegi szakaszában. A pluralista tulajdonnal, a részvénytőkével stb. kapcsolatos téziseik igazolására bőségesen idézik Marxot, miközben arra a megállapításra jutnak, hogy Marx „elsősorban a tőkés társadalom teoretikusa", és hogy (a termelést ilyetén elemezve) „tudományos előrejelzését adta (de azontúl semmi többet) az említett rendszerben rejlő alapvető ellentmondások feloldásának".[41] Ahelyett, hogy most vitába bocsátkoznánk Marxnak a szocializmus elméletéhez mint a kommunista társadalom első szakaszának a kialakításához való hozzájárulását illetően, azaz fejtegetésünket arra a társadalomra irányítanánk, amely nem olyan, mint „amely a saját alapján *kifejlődött*, hanem ellenkezőleg, ... amely a tőkés társadalomból éppen hogy *keletkezik*"[42], ezúttal a társult munka rendszerének néhány alapvető jellemzőjére mutatunk rá, amely lehetővé teszi annak megítélését, hogy történelmileg, de gazdasági és osztályszempontú előnyeit illetően hogyan viszonyul a már ismertetett osztályjellegű szurrogátumokhoz. Természetesen még ezen belül is leszűkítjük a vitát, csupán azokat a jellemzőit emeljük ki, amelyek érdekesek lehetnek a társultmunka-szervezetek részvénytőkésítése ellenében. Amennyiben a társult munka rendszerének történelmi küldetése a munka felszabadításában van, akkor azt mondhatnánk, hogy a szocializmus építésének ebben a szakaszában, pontosabban hazánk termelő-

erőinek és termelési viszonyainak a jelenlegi fejlettségi fokán hatékonyan felkészíti a társult dolgozókat a termelés és a munkaeredmények birtokbavételére. A szocializmus kiépítésének jelenlegi szakaszában a társult munka történelmi tartalmainak a megvalósítását a társadalmi tulajdon mint általános feltétel mellett még két körülmény teszi lehetővé: a társultmunka-alapszervezetek dolgozóinak autonómiája, valamint a munka- és eszköztársításon alapuló integráció. Mivel további[43] tanulmányaimban már ismertettem az autonómia és az integráció lényegét, illetve könyvemben széleskörűen feldolgoztam a tárgykört, nem részletezném a kérdést, csupán megjegyezném: A termelés és a munkaeredmények társult dolgozók általi birtokbavételének legfontosabb feltétele egyrészt a társultmunka-alapszervezetekben dolgozók autonómiájának a következetes megvalósítása, másrészt pedig a munka- és eszköztársításon alapuló integráció. Ezáltal létrejönnek a társadalmi tőkével rendelkező decentralizált államtulajdonosi monopólium fokozatos kiküszöbölésének a feltételei. Éppen ezért mondhatjuk, hogy társadalmi-gazdasági fejlődésünk problémái nem a „gazdátlan társadalmi tulajdonban" rejlenek, hanem az autonómia és integráció kiterjedését és fejlődését, a társadalmi újratermelésnek, a termelés feltételeinek és a munka eredményeinek a társult dolgozók általi birtokbavételét *akadályozó* tényezőkben. Ezeknek az akadályoknak az elhárítását, sőt felszámolását, amelyek a gazdasági törvényszerűségek szabadabb érvényesülése közepette decentralizált államtulajdonosi monopóliumot, a társultmunka-szervezetekben pedig technokrata erőket mozgósítanak, csak a termelőerőkön és a szocialista önigazgatáson alapuló termelési viszonyok fejlesztésével érhetjük el. Ha mindezeknek az akadályoknak az elhárítására nem kerülne sor, és a részvénytőkének sikerülne beépülnie a társultmunka-szervezetekbe, pontosabban a vállalatokba, akkor szerintem a munkásosztály önigazgatása *megszűnne*, s magától értetődően kitárulnának a kapuk az állami mellett a csoporttulajdonosi és magánmonopóliumok előtt is. Ez a legfőbb oka, hogy az autonómiát és az integrációt a fenti értelemben szembehelyezzük a részvénytőkével és a hozzá hasonló, a szocialista önigazgatáson alapuló társult munkára vonatkozó kezdeményezésekkel.

Félreértés ne essék: írásainkban nem a status quo fenntartására törekszünk. Már maga a tény, hogy a termelőerők és a szocialista önigazgatás fejlődését komolyan gátoló tényezők kiküszöbölését sürgetjük, elegendő annak megállapítására, hogy a rendszeren belüli változások híve vagyunk. Joggal várjuk el, hogy ezt az irányvonalat támasszák alá az esedékes szövetségi alkotmánymódosítások és a társult munkáról szóló törvény megváltoztatása, melyek a hosszú távú gazdaságszilárdítási program következetes megvalósításával egyetemben hatékonyabbá teszik rendszerünket és továbbfejlesztik társult munkánk gyakorlatát.[44]

Garai László fordítása

Jegyzetek

[1] Marx: A gothai program kritikája. Kossuth Kiadó, Budapest 1964, 14. I.

[2] A JKSZ programja.

[3] Marx: Polgárháború Franciaországban. ME válogatott művei, 3. köt., Budapest, 1977., 38. I.

[4] Marx és Engels a Kommunista Párt kiáltványában a következőket írta: „Minden eddigi mozgalom kisebbségek mozgalma vagy kisebbségek érdekében folytatott mozgalom volt. A proletármozgalom az óriási többség önálló mozgalma az óriási többség érdekében." MEM IV. köt., 451. l.

[5] Aleksandar Grličkov: Raskršća socijalizma (Válaszúton a szocializmus). Belgrád, 1984., 2—45. l.

[6] Az önigazgatás negyedik évtizedében a gazdasági válsággal és a társadalmi nyugtalanság egyéb jeleivel egyidőben nyíltan felkínálják elméleteiket a társult munka rendszerének és a létfeltételét képező társadalmi tulajdonnak a megdöntésére irányuló törekvések.

[7] Ugyanis „nemcsak a történelmet általában, hanem annak legmerészebb változásait is élő emberek viszik véghez, akik két korszak határán születtek és nőttek fel. Az emberi gyengeségekről kialakuló kép még határozottabban kirajzolja a társadalom által vállalt kezdeményezés nagyságát". Miroslav Pečujić: Promene u socijalnoj strukturi jugoslovenskog socijalističkog društva (Változások a jugoszláv szocialista társadalom társadalmi szerkezetében), Marksizam i samoupravljanje közlöny, II. könyv, Belgrád 1977., 3—47. l.

[8] Marx: A tőke III. köt., Budapest, 1967., 786. l.

[9] Dr. Aleksandar Raič: Uzroci i posledice etatističke redukcije sistema organizacija udruženog rada na fabričko samoupravljanje (A társultmunka-szervezetek rendszerének a gyári önigazgatásra való etatista leegyszerűsítésének okai és következményei. A beszámoló A munkásosztály és a Kommunista Szövetség ma címmel megrendezett tanácskozás kiadványában jelent meg, Újvidék, 1986., 2. l.

[10] Elemzésünkben nem foglalkozunk részletesebben ezeknek a kérdéseknek az ideológiai megvitatásával. Erre többnyire már sor került a Kommunista 1986. április 11-i és 18-i számában, majd pedig a lap hasábjain kibontakozó viták során.

[11] Már említettük, hogy a társadalmi szervezet megváltoztatására tett kísérletek odáig mennek, hogy a szocialista önigazgatás politikai rendszerét politikai pluralizmussal igyekeznek felváltani. Így például dr. Bogomir Kovač a NIN 1986. március 23-i számában rámutat, hogy „nem beszélhetünk társadalmi tulajdon iránti felelősségről, mert egyáltalán nincs gazdasági felelősség", majd így folytatja: „A politikai felelősség kérdését viszont csak olyan demokratikus társadalomban lehet felvetni, amelyben *kifejezésre lehet juttatni a politikai érdekek pluralizmusát.* (Kiemelés: T. B.), illetve olyan társadalomban, amelyben szóhoz jutnak az ellentmondásos érdekek és azok egymásra ügyelve ellenőrzik a társadalmi viselkedésformákat." Ahelyett, hogy most bármiféle bíráló megjegyzést tennénk, inkább Kardelj idevágó gondolatait idézzük. Hátha ez objektívebb saját hozzáállásunknál, ugyanis akadtak már szerzők, akik „ideológiai vakséggal"

vádoltak, „ideológiai és politikai diszkvalifikátornak" neveztek, akikkel most már csak legfeljebb az övön aluli ütések stílusában folytathatnánk „párbeszédet". Kardelj *A szocialista önigazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai* című munkájában (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977.) a tőkés tulajdon politikai rendszerének és a társadalmi tulajdon politikai rendszerének az összehasonlítása során rámutat a múltnak mindazokra a dogmáira, amelyek a szocialista országokra nehezednek: „A leggyakrabban emlegetett effajta dogmák sorába tartozik a polgári társadalom parlamenti politikai rendszerének egyetemességét és örökkévalóságát, valamint e társadalom *politikai pluralizmusát mint a demokratikus emberi szabadságjogok egyedüli forrását hirdető tétel.* (Kiemelés: T. B.)" Kardelj ezt a rendszert elemezve és bírálva a következő megállapításra jut: „Mindemiatt a polgári parlamentarizmus korszakának politikai rendszere nem lehet a szocialista önigazgatású társadalom politikai rendszere, még kevésbé olyan társadalomé, amilyen a jugoszláv, amely mélyreható népi forradalom eredményeként született. Ez a rendszer mai körülményeink között sok mindenben visszavetne bennünket a politikai, illetve osztályhatalomért folytatott politikai harc állapotába, vagyis azok közé a viszonyok és társadalmi ellentétek közé, amelyek miatt a forradalom kitört; de ezen túl társadalmunk önigazgatási szervezeti lényegének sem felel meg, hiszen társadalmunk *nem a pártok politikai monopóliumának pluralizmusára, illetve konkurenciájára épül, hanem az önigazgatási tényezők érdekeinek pluralizmusára.*" (24—27. l.)

12 Marx: A tőke III. köt., Budapest, 1967., 432. l.

13 I. m. 435. l.

14 Uzroci i posledice etatističke redukcije sistema organizacija udruženog rada na fabričko samoupravljanje (A társultmunka-szervezetek rendszerének gyári önigazgatásra való etatista leegyszerűsítésének okai és következménye, Újvidék, 1986., 1. l.

15 I. m. 2. l.

16 A hosszú távú gazdaságszilárdítási program meghozatalát követő harmadik évben szervezett tudományos tanácskozáson A gazdasági válság és a rendszer címmel beterjesztett tanulmány, a Szerb SZK KB Marxista Központja kiadványa, Belgrád, 1986., 16. l. Természetesen nem csak Raič és Žarković képvisel ilyen nézeteket. Hasonlóan vélekedik Bogomir Kovač az Ekonomska politika 1986. február 24-i 1769-es számában, ahol rámutat, hogy az árutermelés és a társadalmi tulajdon összeegyeztethetetlen: „A tulajdon társadalmi jellegének legfelső határa a kollektív tulajdon. Ennél magasabb fokról nem beszélhetünk. Ezen belül *liberálisan lehetővé kell tenni a tulajdon pluralista koncepcióját* (Kiemelés: T. B.)." Mint már láttuk (11. lábjegyzet) a Kovač által képviselt politikai érdekek pluralizmusának elve logikus következménye a tulajdonjog pluralista koncepciójának. Éppen ezért helyeselhetjük A társadalom tulajdon nélkül című, a zágrábi Danas hetilap 1986. március 26-i számában megjelent írás megállapításait: „Vajon nem rejtezik-e ebben a bokorban még valamilyen nyúl, vagy egérre vadászó macska, amely a dolgok természeténél fogva Jugoszláviát a pluralista tulajdonon át a poli-

tikai pluralizmus felé vinné, miközben alapvető gazdasági és politikai változások mennének végbe ilyen irányban?!"

[17] Marx: A tőke III. köt., Budapest, 1967., 435. l. Engels az Eduard Bernsteinhez írott levelében (ME válogatott művei, III. köt., Kossuth Kiadó, Budapest, 1967., 802. l.) a következőket mondja: „... a munkás csak akkor szabad, amikor munkaeszközei birtokosává válik — ez egyéni, vagy kollektív formában mehet végbe — az egyéni birtoklásformát a gazdasági fejlődés túlhaladta, és napról napra jobban túlhaladja — csak a közös tulajdon formája maradhat hát stb..."

[18] Lásd Raič idézett művét, 3. l.

[19] Lásd az Ekonomska politika 1985. július 1-i 1735. számában megjelent Senkinek sincs joga című cikkét.

[20] Horvát szó szerint a következőket mondja: „A jugoszláv gazdasági élet társultmunka-szervezetekre való felosztása az 1974. évi reform óta eltelt időszak egyik legtragikusabb tévedése és hibája." (Ekonomika, 1983., 2. sz.)

[21] A Komunist 1986. április 11-i és 18-i újvidéki kiadásában megjelent bírálatomra adott válaszában Aleksandar Raič többek között a következőket írja: „A részvénytőke mint a gazdálkodás átmeneti jellegű kollektív tulajdonosi formája ideiglenesen eszközszerepet tölthet be a társult munka önigazgatáson alapuló integrációs folyamatában. Ez a forma csak a tőke állami jellegű társadalmasításának a disszolúciója eszközeként tölthet be pozitív szerepet. A társadalmi tőke feletti államtulajdonosi monopólium hatékony ellensúlyozás, azaz *önigazgatási részvényesség* nélkül a társadalmi tulajdon sérthetetlen és misztifikált formája marad (kiemelés: T. B.). Továbbá: „Végső soron ebből a koncepcióból következnek a holt munkával való önigazgatási rendelkezés alapján kialakított gazdasági viszonyok." Mint a későbbiekben látni fogjuk, ez képezi a félreértés forrását; a részvényesség semmiképpen sem lehet a holt munkával való rendelkezés alapján történő jövedelemből való részesedés szinonimája.

[22] A dolgozóknak a többletmunkára vonatkozó döntéshozatalával kapcsolatos „hatalomfosztását", melyet a decentralizált állammonopólium visz véghez, a Da se razumemo (Félreértés ne essék!) című könyvemben bíráltam (Savremena administracija kiadása, Belgrád 1985). Lásd a Ki távolítja el a dolgozókat az általános termelési feltételektől c. fejezetet.

[23] Lásd Raič idézett művét, 4. l.

[24] I. m. 15. l.

[25] I. m. 17. l. Egyes szerzők azért látják igazoltnak a részvénytőkének a társultmunka-szervezetekbe való bevezetését, mert a hitelviszonyokhoz képest számos előnye van. Így például dr. Tomislav Nikolić az Ekonomska politika 1986. június 9-i 1784. számában közölt A társadalmi tulajdon körüli félreértések című cikkében hat ilyen előnyt említ, amelyek közül az egyik az, hogy a dolgozók „a társadalmi eszközök társtulajdonosaiként érdekeltek lennének az említett eszközök gyarapításában, hisz a részvények utáni osztalék alapján részt vennének a többlet vagy nyereség felosztásában, ami nem más, mint a dolgozók holt munka alapján való részesedésének az egyik formája".

Szerinte még vannak olyan ideológusok — adott esetben rám, a Komunist 1986. április 11-i és 18-i számában ismertetett álláspontjaimra gondol —, akik úgy vélik, hogy a részvénytulajdon bevezetése „azonos a szocializmusból a kapitalizmusba való visszatéréssel". Eltekintve attól, hogy szövegemben ilyen minősítés nem szerepel, hanem csak Kardeljt idéztem, Nikolićnak feltehetjük a kérdést, hogy kik is lennének ezek a mi „szocialista részvényeseink"? A dolgozók, vagy valaki mások? Ha áttekintené a betétkönyvesek szerkezetét és a lakosság egyes csoportjainál a takarék nagyságát, akkor minden megvilágosodna előtte. Merészelem kijelenteni, hogy csak igen kisszámú munkás szerepelne a részvényesek között, annál inkább azok, akik jövedelmüket spekulációk és bürokratikus előnyjogok alapján szerzik. Ezeknek a „szocialista részvényeseknek" az osztaléka aligha lenne más, mint a társult dolgozók, a munkásosztály *kizsákmányolásának* eredménye.

[26] I. m. 17. l.

[27] I. m. 17. l.

[28] A. Raič (és Žarković) „eszméit" továbbfejlesztő Tomislav Nikolić a következőket mondja: „A fenti javaslatot (részvényesek küldött-testületeiről, küldöttségeiről, tanácsairól van szó — T. B. megjegyzése) egyes szerzők (most pedig rólam van szó — T. B. megjegyzése) az önigazgatás elleni támadásnak tekinti, s azt állítják, hogy ilyetén nem tartjuk magunkat ahhoz, hogy csak a munka képezheti a részesedés alapját. Ugyanis a munkások (?! — T. B. megjegyzése) részvénytulajdonának bírálói nem tudnák elviselni, hogy a dolgozók társtulajdonosi viszonya (?! — T. B. megjegyzése) alapján nem csak a munka, hanem a tulajdon alapján is részesedni lehessen, ami szerintük ellentétben áll a JSZSZK 1974-es alkotmányával, s a szocializmus lényegével." Ha már az említett szerzők olyannyira az „elismerés" mellett vannak, valóban el kell „ismernem", hogy képtelen vagyok elfogadni a részvénytőke szószólóinak javaslatait, hisz azok a JSZSZK alkotmánya 11. szakasza értelmében teljesen idegenek a szocialista önigazgatástól: „Az ember anyagi és társadalmi helyzetét egyenlő jogok és felelősség alapján a munka és a munka eredményei határozzák meg." Továbbá: „Senki sem húzhat *közvetlenül vagy közvetve* (kiemelés tőlem — T. B.) anyagi és egyéb hasznot más munkájának a kizsákmányolásából." Tehát mindazt, amivel Nikolić bennünket, pontosabban, engem vádol, ahogyan azt Marx és Engels mondaná, a saját bűnömnek ismerem el.

[29] Marx *A tőke* III. kötetének 27. fejezetében a következőket mondja a részvénytársaságok megalakításáról: „A tőke, amely önmagában véve a termelés társadalmi módján alapul és feltételezi a termelési eszközök és munkaerő társadalmi koncentrációját, itt közvetlenül társadalmi tőke (közvetlenül társult egyének tőkéje) alakját ölti, ellentétben a magántőkével, s vállalatai mint társadalmi vállalatok lépnek fel, ellentétben a magánvállalatokkal. *Ez a tőkének mint magántulajdonnak a megszüntetése a tőkés termelési mód határain belül.*" (Kiemelés: T. B.). Marx: A tőke III., Budapest, 1967., 432. l.) A társultmunka-szervezetek részvénytőkéjének szószólói megfeledkeznek Marx imént kiemelt gondolatáról. Ezt támasztja alá az is, hogy

Raič nem fogta fel Dragičević álláspontjának a lényegét, bár idézi és kedvezően értékeli: „A szocializmus nem a barikádokon, hanem a nagy társtulajdonosi vállalatokban jön létre, azokban éli át gyermekkorát." Ha rájött volna, hogy a szocializmus létrejöttére „a tőkés termelési mód határain belül" (Marx) kerül sor, akkor nem javasolta volna a közvetlenül társult egyének tőkéjének, azaz a részvénytőkének a társultmunka-szervezeteinkbe való bevezetését.

[30] Marx: A tőke III., Budapest, 1967., 432. l.

[31] Kardelj: Samoupravljanje i društvena svojina (Önigazgatás és társadalmi tulajdon). Belgrád, 1979., 141. 1.

[32] I. m. 140—141. l.

[33] Egyhén szólva különösen hatnak Nikolićnak az Ekonomska politika 1986. június 9-i számában megjelent nézetei: „Mindazoknak az ideológusoknak (?! — T. B. megjegyzése), akik idegenkednek ettől a javaslattól (a részvénytőke bevezetésétől — T. B. megjegyzése), meg kell magyarázni, hogy a részvénytőke formájában létrehozott társadalmi tulajdon nem kerülhet ki a társadalom kereteiből és hatásköréből. Csak a részvények egyéni tulajdonosai változhatnak, így a dolgozók holt munka formájában (?! — T. B. megjegyzése) szabadon pénzzé tehetik *saját magántulajdonukat* (kiemelés: T. B.), de az továbbra is a társadalmi tőke gyarapítását és a termelőerők fejlesztését szolgálná."

[34] Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy még Branko Horvat is, aki köztudomásúan nem különösebb híve a társult munka rendszerének, Franc Černe téziseire reagálva, szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy a munkaszervezetek birtokában levő társadalmi tőke számára feleslegés más kifejezést találni, megfelel a kollektív tőkésviszony: Teljesen feleslegesnek tartom, hogy a holt munka, a részvények által, vagy bármilyen más módon ösztönözzék nálunk a haszonelvű mentalitást... Semmi szükségét sem látom annak, hogy az önigazgatással ellentétes rendszernek megfelelő módszerekhez térjünk vissza." (Ekonomist, 1982., 4. sz.)

[35] Lásd Raič idézett művét, 17. l.

[36] Ha a szóban forgó szerző helyesen értelmezte volna Tihomir Vlaškalić figyelmeztetését — amelyet egyébként Raič beszámolója mottójául választott — miszerint: „Ha nálunk az önigazgatást ún. gyári önigazgatásra, azaz a participáció sajátos módjára egyszerűsítjük le, akkor az etatizmus megmarad és újratermelődik", akkor világos volna számára, hogy az önigazgatás a maga „gyári" alapjaira egyszerűsödött, hisz a társult dolgozók a technokrata és bürokrata mesterkedések következtében nehezen és csak részlegesen veszik birtokukba a társadalmi újratermelést. A történelmi folyamatok és a forradalmi irányvétel a dolgozóknak ebből a szűk körből való kivezetésére irányulnak, hogy birtokukba vehessék a társadalmi újratermelést és önigazgatásuk egyetemes érvényű legyen, s ne korlátozódjon valamiféle részvénytőkére — történelmi és osztályszempontból pedig az osztályjellegűekhez hasonló szurrogátumokra és anakronizmusokra.

[37] Ekonomski sistem i kriza (Gazdasági rendszer és válság). Belgrád, 1986., 16. oldal.

[38] Žarković ilyen értelemben hangsúlyozza, hogy: „számos tőkésnek nevezett országban (?! — T. B. megjegyzése), amelyekben a szociáldemokrata pártok több évtizeden át hatalmon voltak, a szociálpolitikai gyakorlat sokkal humánusabb, mint bármely szocialista államban. Ez a hatékony piacgazdálkodásnak köszönhető. A korszerű tőkés társadalmak tapasztalatai az államtulajdon tömeges leépítéséről tesznek tanúbizonyságot, ugyanis az államosított gazdasági területek lassú hanyatlásnak indultak." (I. m. 11. l.) A fejlett, árutermelő kapitalizmus ilyetén való „megzenésítését" követően aligha meglepő, hogy szerzőnk a szocialista önigazgatás pluralista tulajdonviszonyai mellett foglal állást. Žarković és mások szerint nekünk is ezt az utat kell választanunk. Minden hátsó szándék nélkül vetődik fel: Vajon Žarkovićnak és a hozzá hasonlóknak húsz év gondolkodásra volt szükség ahhoz, hogy ilyen gazdasági és társadalmi fejlődést javasoljanak? Vagy talán a válság hamis kihívásairól van szó, amelynek ők is *áldozataivá váltak?*

[39] I. m. 16. l. Kardelj *A szocialista önigazgatás rendszere Jugoszláviában* című tanulmányában (megjelent a Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950—1956 című kiadványban, Belgrád 1977. 11 l.) azzal a megjegyzéssel mutatott rá az önigazgatás és a participáció kapcsolatára, hogy az utóbbi progresszív követelmény a munkásosztály harcában: „Illúzió volna arra számítani, hogy a magántőkési tulajdonban maradó vállalatok irányításában részt vevő dolgozók tevékenysége által megváltozhat a kapitalizmus természete és a tőkés tulajdonviszonyok lényege." Továbbá: „Az önigazgatás valójában ott veszi kezdetét, ahol megszűnik a tőkés magántulajdon és kezdetét veszi a munka és a dolgozó ember felszabadítási folyamata, ami egyben az államtulajdonosi igazgatási monopólium, s a velejáró bürokratikus és technokrata elferdülések kiküszöbölésének a kezdetét is jelenti."

[40] Lásd: Komunist 1986. április 11., 18. és 25. Heves támadást intéztek ellenem, mert a pluralista tulajdonról és a részvénytőkéről — s ezáltal ezek szószólóiról — megírtam, hogy a történelem kerekének visszafordítására törekszenek az osztályjellegű szurrogátumok és anakronizmusok támogatásával és letérnek a forradalom irányvonaláról, melynek a szocializmus jelenlegi szakaszában legfőbb célja, hogy a társult dolgozók birtokukba vegyék a termelési feltételeket és a munkaeredményeket. Éppen ezért maradok meg azoknál a nézeteimnél, melyek szerint a pluralista tulajdonnak, a részvénytőkének, a munkaerőpiacnak és tőkének a szocialista önigazgatáson alapuló társult munkába való bevezetése ellenforradalmi lépés, még ha az egyesek számára forradalminak is számít. Egyes szerzők olyan meszszire merészkednek a részvénytulajdonnak az ideológiai vakséggal vádolt szerzőkkel szembeni védelmében, hogy Marxnak a tőkés társadalom szövetkezeti gyáraiban betöltött helyzetével kapcsolatos idézeteivel kísérlik meg bebizonyítani, hogy „a munkástulajdon részvény formájában való bevezetése a szocializmusban Marxon alapul" (lásd Nikolićnak az Ekonomska politika 1986. június 9-i 1784. számában megjelent cikkét). Szerzőnk és a hasonló elvet képviselők csupán arról feledkeznek meg, hogy Marx a szövetkezeti gyárakról

írva kimondta, hogy azok „első áttörési formáit jelentik a régi formának a régi formán belül" (*A tőke* III. köt., Budapest, 1967., 435. l.). Éppen ezért hangzik cinikusan követelésük, hogy Jugoszláviában a három és fél évtizedes múltra visszatekintő önigazgatást követően térjünk vissza a szövetkezeti gyárakhoz, mint a részvénytőkének a társultmunka-szervezetekbe való bevezetésének a „modelljéhez".

41 Lásd Žarković idézett tanulmányát, 4. l.

42 Marx: A gothai program kritikája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964., 18. l.

43 A szerző többek között az Ekonomika udruženog rada c. folyóirat 1985. 4. számára utal, amelyben megjelent A társult munka rendszere és az önigazgatók motivációkomplexuma c. tanulmánya (a szerkesztő megjegyzése).

44 Ilyen értelemben teljesen helytállónak tartom Stipe Šuvarnak az Ekonomska politika 1985. október 21-i 1751-es számában megjelent fejtegetéseit: „Nem az a lényeg, hogy megváltoztassuk alkotmányunk 25. és a társult munkáról szóló törvény 18. szakaszát. Megváltoztathatunk 50 szakaszt is, de nem térhetünk le a munka társításának és az új termelési viszonyoknak az útjáról. Tartsuk magunkat Vladimir Bakarićhoz, aki szerint a rendszert fejleszteni, nem megváltoztatni kell. Valójában a rendszer fejlesztésével változtatnánk meg a társadalmi viszonyokat."

Rezime

Lažni izazovi krize
Opredeljenja, raskršća, alternative

Autor obrađuje u svom članku jednu bez sumnje bitnu problematiku, koja se javlja u traganjima za načinima i putevima izlaska iz krize, ali i daljeg razvoja našeg samoupravnog, socijalističkog sistema uopšte. Radi se o shvatanjima, koja se javljaju u vezi sa tendencijama nekih stručnjaka, u pravcu pluralizma, vlasništva, uvođenjem akcionarskog kapitala, preduzetništva tj. o pretvaranju radničkog samoupravljanja sa društvenim sredstvima za proizvodnju, u sistem grupnog vlasništva sredstava radnika, u pojedinim organizacijama udruženog rada. Konstatuje se, da je razumljivo, da rađanje novog sveta i novih oblika života, ne može biti bez bolova, patnji i posustajanja; da je potrebno oslobađanje od idiličnog socijalizma, ali — izlaže autor — da to ne sme da dovede do vraćanja na staro i to, putem rušenja novog, smelijeg i progresivnijeg.

Autor spominje nekoliko drugih stručnjaka, kao što su A. Raič, Dragoje Žarković, B. Kovač, T. Nikolić i drugi, koji traže oslanjanje socijalističkog društva na „štake" akcionarskih asocijacija kapitala, jer smatraju da je to „negacija državnog oblika organizacije društvenog kapitala, u njegovom totalitetu". Veoma je razumljiv stav autora, koji se protivi takvim stavovima, kao i stavovima o zameni našeg socijalističkog samoupravnog sistema, sa političkim pluralizmom. Pored jasnog prikazivanja svog ispravnog stava o daljem razvitku našeg društva, putem razvijanja samoupravnog sistema i izra-

zito društvene svojine sredstava za proizvodnju, koji se ne sme pretvoriti u neku vrstu grupne svojine, autor potvrđuje i prikazom shvatanja Marksa i naših velikih stručnjaka, kao što je bio Kardelj i kao što su Tihomir Vlaškalić, Miroslav Pečujlić i drugi. Edvard Kardelj je jasno rekao, a autor ga citira, da „zato je svaki oblik privatno-sopstveničkog akcionarskog odnosa tj. svaki oblik privatnog posedovanja kapitala, za naše društvo načelno neprihvatljiv".

Autor potvrđuje stav dr. Vlaškalića, da u samoupravljanju svedenom na „fabričke" osnove, udruženi radnici mogu samo teško i ograničeno da ovladaju društvenom reprodukcijom. Učešće radnika u društvenom dohotku na osnovu minulog rada, nije učešće na bazi vlasništva, nego na bazi sopstvenog rada.

Veoma je značajna konstatacija autora, da bi realizacija svojinskih funkcija tj. gospodarenje društvenim kapitalom od strane radnika, samoupravljača, i kad bi bila spojiva sa suštinom i bićem socijalističkog samoupravljanja, ne bi vodila izvođenju, nego upravo zatvaranju radnika u „fabričke zidove".

Poznati stav autora je međutim, da se razvoj samoupravnog socijalizma mora ostvariti putem daljeg razvitka autonomije udruženih radnika u OOUR-ima, uz istovremeno integrisanje putem udruživanja rada i sredstava i zajedničke aktivnosti, u pravcu ovladavanja društvenom reprodukcijom.

Treba podvući tvrdnju autora, da „ukoliko se ove blokade ne bi otklonile, a akcionarski kapital instalirao u organizacijama udruženog rada, zapravo preduzećima, mislim, čak tvrdim, da bi samoupravljanje radničke klase bilo uništeno".

Na kraju, treba potvrditi u ovom rezimeu, stav autora, da to ne znači pledoaje za status quo, nego traženje puteva za razvoj proizvodnih snaga i socijalističkog samoupravljanja, traženjem odgovarajućih promena unutar sistema. Promenama Ustava SFRJ ZUR-a i doslednom realizacijom dugoročnog programa stabilizacije, treba ostvariti dalji razvoj sistema i prakse udruženog rada.

Resummee

Falsche Herausforderungen, Krisen Engagiertheit, Verzweigungen, Alternativen

Der Verfasser bearbeitet in seinem Artikel eine unbedingt grundlegende Problematik, die sich bei den Forschungen der Möglichkeiten und Wege der Überwindung der Krise meldet, aber auch bei der Untersuchung der weiteren Entwicklung unseres sozialistischen Selbstverwaltungsystems vorhanden ist. Es handelt sich um die Auffassungen, die sich als Tendenzen einiger Wissenschaftler, in der Richtung des Pluralismus, Eigentums durch Einführung des Aktienkapitals, in den Unternehmungen, d. h. um die Verwandlung der Selbstverwaltung der gesellschaftlichen Arbeitsmitteln, seitens der Arbeiter in ein System des Gruppeneigentums der Arbeiter, in den einzelnen Organisationen der vereinigten Arbeit handelt. Es wird als verständlich konstatiert, dass die Geburt der neuen Welt und neuer Lebensformen nicht ohne Schmerzen, Qualen und Schlaffheiten erlangt werden kann; das es nötig ist, sich von den Dogmen des idyllischen Sozialismus zu befreien, aber das darf nicht — führt

der Verfasser aus — zur Retournierung des alten Systems führen, durch Zerstörung des neuen, tapferen und progressiveren Systems.

Der Verfasser weist aus einige anderen Wissenschaftler hin, wie es A. Raič, Dragoje Žarković, B. Kovač, T. Nikolić und andere sind, die Stützung der sozialistischen Gesellschaft auf die „Krücke" der aktionellen Assotiation des Kapitals suchen, da sie das als „Negation" der staatlichen Organisationform des gesellschaftlichen Kapitals in seiner Totalität", betrachtet. Die Auffassung des Verfassers die sich gegen solche Auffassungen stellt, ist sehr verständlich und stellt sich auch gegen die Substitution unseres sozialistischen Selbstverwaltungsystems mit dem System des politischen Pluralismus. Mit der Vorstellung richtig entsprechender Auffassung, über den Weg der weiteren Entwicklung unserer Gesellschaft, durch die weitere Entwicklung des Selbstverwaltungsystems, und ausdrücklich gesellschaftlichem Eigentum der Produktionsmitteln, befasst er sich das nicht in Gruppeneigentum umwandeln darf, mit Hinsicht auf die Auffassungen von Marx und von unserem grossen Wissenschaftler, wie es Edvard Kardelj war, und wie es Tihomir Vlaškalić, Miroslav Pečujlić und andere sind. Edvard Kardelj hat es nämlich ganz hell gesagt, und der Verfasser zitiert seine Wörter, dass „daher jede Form des privateigentümlichen, aktionärischen Verhältnisses, d. h. jede Form des privaten Eigentums vom Kapital, im Ramen des gesellschaftlichen Kapitals für uns unannehmbar ist".

Der Verfasser bestätigt die Konstatation von dr. Vlaškalić dass in der Selbstverwaltung, die auf die „Unternehmung abgeführt" ist, können die Arbeiter schwer und fast nur teilweise die Ganzheit der gesellschaftlichen Reproduktion beherrschen. Teilnahme in gesellschaftlichen Einkommen, auf Grund der versachlichten Arbeit, gründet sich nicht an dem Eigentumsrecht, sondern an der eigenen Arbeit.

Die Feststellung des Verfassers ist besonders bedeutend, dass die Realisation der Eigentumsfunktion, d. h. die Herrschaft der Arbeiter-Selbstverwalter, mit dem gesellschaftlichen Kapital, sogar wenn sie mit dem Wesen und Sein der sozialistischen Selbstverwaltung verbunden werden könnte, nicht zur Entbindung, sondern eben zur Einschliessung der Arbeiter in die „Wände der Fabriken" führen würde.

Der bekannte Satz des Verfassers ist dagegen, dass die Entwicklung der sozialistischen Selbstverwaltung, durch die Autonomie der vereinigten Arbeiter, in den Grundorganisationen und der gleichzeitigen Integrierung, durch die Verbindung der Arbeit und der Mittel, durchgeführt werden soll, in gleichzeitiger Aktivität zur Beherrschung der ganzen gesellschaftlichen Reproduktion.

Man soll besonders unterstreichen dass „konnte man die Blokade nicht abwenden und das Aktienkapital in den Organisationen — eigentlich in den Unternehmungen — installiert würde," denke ich und eigentlich, ich behaupte, dass das die Selbstverwaltung der Arbeiterklasse vernichten würde.

Am Ende soll man die Auffassung des Verfassers unterstreichen, dass das Suchen der Wege, zur weiteren Entwicklung der Produktionskräfte und der Selbstverwaltung bedeutet, mit entsprechenden Wandlungen, im Ramen des Systems. Mit den Aenderungen der Verfassung und des ZUR-s (Gesetz der vereinigten Arbeit), und mit konsequenter Durchführung des Stabilisationsprogramms, soll man die weitere Entwicklung und Praxis der vereinigten Arbeit, verwirklichen.